

Зрозуміло, що коли такої думки дотримувався сам фюрер, будь-які роздуми А. Розенберга про те, що німцям слід було б встановити більш м'яке ставлення до населення України (мається на увазі створення маріонеткового уряду, збройних сил, певна увага до самостійницьких прагнень українців) були приречені на провал і не сприймалися нацистською керівною верхівкою.

Отже, ідеологічним підґрунтям „нового порядку” були перш за все расова теорія зверхності німецької нації та ідея боротьби за розширення „життєвого простору”. Ці принципи були покладені в основу планування німецької окупаційної політики на Сході. Доступні на даний момент матеріали дозволяють говорити, що розробленими на момент війни були лише ті плани, які стосувалися експлуатації саме економічного потенціалу України, її людських ресурсів. Стосовно соціокультурної складової окупаційної політики в Україні можна стверджувати, що вона фактично не планувалася. Гірше того, зважаючи на кінцеву мету нацистів, можна стверджувати, що керівна ланка до початку війни загалом заперечувала запровадження будь-яких заходів у соціокультурній сфері, оскільки „робоча худоба” не мала потреби в них. Сутність політики нацистської верхівки на чолі з А. Гітлером, Г. Герінгом і Г. Гімmlером в „українському питанні” зводилася до вкрай спрощеної формули, у якій Україна розглядалася лише як одна з колоній „третього рейху”. Наслідком таких суперечностей стало те, що протягом війни відбулася трансформація поглядів гітлерівських керівників щодо України і українців у політиці Німеччини. Навіть переконаний расист Е. Кох змушений був з часом визнати необхідність співпраці з місцевим населенням.

Ряд важливих аспектів даної проблематики заслуговує на подальше вивчення, зокрема, вивчення соціокультурної політики у різних окупаційних зонах України, а також визначення, які саме принципи були покладені в основу такої політики у Трансністрії та Генеральній губернії.

Джерела та література

1. Дашичев В.И. Банкротство стратегии германского фашизма. Исторические очерки. Документы и материалы. – Т. 2. – М., 1973.
2. Коваль В.С. „Барбаросса”: истоки и история величайшего преступления империализма. – К., 1983.
3. Політична історія України ХХ століття: У 6 т. (редкол. І.Ф.Курас (голова) та ін.). – К., 2003. – Т. 4: Україна в Другій світовій війні, 1939–1945.
4. Україна в Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів (1941–1942): В 3 т. / Упоряд. В.М.Косик. – Л., 1997.
5. Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993.
6. „Дранг нах Остен” и народы Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы 1871-1918 гг. – М., 1977.
7. Müller Klaus-Jürgen. Annee und Drittes Reich 1933-1939. – Paderborn, 1998.
8. Гитлер А. Моя борьба / Пер. с нем. ИТФ, Лобанов С.Н. отв. за выпуск. – М., 1992.
9. Шлепаков. Україна в планах міжнародної реакції напередодні Другої світової війни. – К., 1959.
10. Раушнинг Г. Говорит Гитлер. Зверь из бездны. – М., 1993.
11. Безыменский Л.А. Генеральный план „Ост”: замысел, цели, результаты (новые материалы) // Вопросы истории. – 1978. – № 5.
12. Мельников Д., Черная Л. Преступник №1. Нацистский режим и его фюрер. – М., 1981.
13. Слободанюк М.А. Рух Опору на Дніпропетровщині в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945). – Дніпропетровськ, 2005.
14. Ветров І.Г. Економічна експансія третього рейху в Україні. – К., 2000.
15. Пикер Г. Застольные разговоры Гитлера. – Смоленск, 1993.

Summary

Ideological implication of Nazi policy in social-cultural sphere on the territory of Reichskommissariat „Ukraine” on the early stage of the Soviet-German war is considered in the article. On basis of archive and narrative sources the main components of Nazi policy realization in the mentioned area have been established.

Т. В. Васильчук

РУЙНАЦІЯ МЕРЕЖІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ВІЙНИ (1941–1945 рр.) ТА ПОЧАТОК ЇЇ ВІДНОВЛЕННЯ

З позицій сьогодення не втрачають актуальності дослідження повоєнної відбудови господарства України, здійсненої в складних соціально-економічних умовах в стислий термін. Практично з руїн після визволення від окупації доводилося відбудовувати мережу вищої освіти. Визначення збитків, які зазнали вищі навчальні заклади України, дозволяє окреслити основні проблеми їх відродження та складові процесу відновлення освітньої діяльності – це й поставлено за мету поданої наукової розвідки. Наслідків війни у сфері освіти та відновлення функціонування навчальних закладів торкалися радянські науковці. Проте у працях, присвячених проблемам розвитку радянської вищої школи, питання

української вищої освіти розглядаються фрагментарно. Після проголошення незалежності вітчизняні дослідники звернулись до вивчення історичного досвіду та традицій освіти України, але період повоєнної відбудови освіти в Україні ще недостатньо досліджений істориками.

Як відзначають науковці, в Україні не залишилося жодного вищого навчального закладу, який би не постраждав від війни [1, с.96]. Найцінніше устаткування та прилади українських ВНЗ вивозили у віддалені регіони Радянського Союзу [2, с.51-52]. Забезпечення умов для продовження під час війни педагогічної та науково-дослідної діяльності радянських науковців мало стратегічне значення. Викладачі Дніпропетровського металургійного інституту (ДМетІ) у Магнітогорську провели велику організаційну та методичну роботу. Це дозволило покращити стан викладання багатьох дисциплін, підвищити теоретичну та практичну підготовку спеціалістів [3, с.48-49]. Евакуйовані науковці Донецького індустріального інституту (ДІІ) надавали допомогу вугільній промисловості Кузбасу, їх наукові розробки сприяли підвищенню продуктивності видобутку вугілля [4, с.56].

Значних втрат зазнали вищі навчальні заклади України під час бойових дій, багато наукових цінностей за роки окупації були свідомо знищені або вивезені. В оранжереях ботанічного саду Київського університету окупанти влаштували стайні, вирубили 500 дерев, вивезли 150 пальм, знищили розаріум, пограбували та вивезли устаткування астрономічних лабораторій. Зазнали величезних втрат 10 музеїв з цінними фондами [5, с.26].

Не менше постраждали в роки війни музеї інших навчальних закладів України. Було пограбовано музей біологічного факультету Харківського університету. Окупанти повністю зруйнували археологічний музей університету, де було зібрано близько 200 тис. експонатів, унікальна нумізматична колекція з 40 тис. монет з VII ст. до н.е. Майже 90 % колекції ботанічного саду загинуло, у тому числі 200 унікальних порід пальм та хвойних дерев [6, с.94].

Разом з навчальними корпусами німці знищували лабораторії з науково-технічним та дослідним устаткуванням. Руйнація лабораторій та втрата обладнання у майбутньому значно перешкоджали відновленню повноцінної підготовки висококваліфікованих спеціалістів, через те що унеможливлювали отримання необхідних практичних навичок студентами з багатьох дисциплін. Під час війни та німецької окупації бібліотечні фонди навчальних закладів УРСР втратили мільйони примірників наукової, навчально-методичної та художньої літератури. Наприклад, окупанти знищили бібліотеку Київського університету, в якій до війни зберігалось 1,3 млн томів [5, с.26], а бібліотека ДІІ поменшала на 600 тис. примірників [7, с.70].

Величезних збитків зазнав провідний університет України – Київський. Постраждали навчальні заклади Дніпропетровська, Донецька, Запоріжжя та інших великих міст республіки. Так, за роки війни ДІІ втратив 13 навчальних і житлових споруд [4, с.62]. Були повністю знищені: Харківський автодорожній та педагогічний інститути, Харківський, Донецький та Дніпропетровський медичні інститути, педагогічні та вчительські інститути: Кременчуцький, Куп'янський, Чернігівський, Луганський, Одеський, Полтавський, Запорізький [1, с.99].

В результаті бойових дій та діяльності загарбників мережа вищої освіти радянської України була практично винищена. Навчальний процес у вищій школі України доводилося відроджувати не чекаючи на повну відбудову матеріально-технічної бази і вирішення інших проблем. Ще йшли бойові дії, а студенти опановували нові знання, складали іспити, отримували дипломи. У віковій структурі студентського контингенту навчальних закладів України перших повоєнних років зберігалася значна диспропорція. Більша частина студентів навчалася на першому та другому курсах, а кількість старшокурсників залишалася незначною. Наприклад, у 1944 р. із 1129 студентів ДМетІ на першому курсі значилося 651, другому – 213, третьому – 108, четвертому – 101, п'ятому – 56 [3, с.62].

При організації перших повоєнних наборів абітурієнтів вищі навчальні заклади зіткнулися зі значними труднощами. По-перше, відновленню кількості студентів перешкоджало те, що за роки війни припинили діяльність також і середні навчальні заклади. У результаті не вистачало молоді, яка мала повну середню освіту, для швидкого збільшення контингенту студентів. По-друге, у складних соціально-економічних умовах продовжити навчання прагнула невелика частка випускників шкіл. Вступні іспити до Харківського університету дозволялося складати виключно особам, що мали документи про повну середню освіту. На випадок недостатньої кількості абітурієнтів передбачалося зараховувати до університету всіх бажаючих без іспитів. Така ситуація склалася у 1943 р. – кількість заяв не перевищувала кількості місць, тому абітурієнти стали студентами університету без іспитів [6, с.100-101].

Відсутність конкурсів при наборі абітурієнтів до вищих навчальних закладів негативно позначилась на якості контингенту студентів. Важкі матеріальні умови примушували молодь влаштовуватися на роботу та кидати навчання. У Дніпропетровському університеті плинність сягала 250-300 чоловік на рік, а у голодний 1946/1947 навчальний рік навчання припинило 341 чоловік [8, арк.8].

Великі обсяги ремонтно-будівельних робіт вимагали суттєвого фінансування. Вже у 1944 р. на відбудову культурно-освітніх закладів України держава асигнувала 80 млн карб. [9]. На ремонтно-будівельні роботи та відновлення матеріально-технічної бази вищої освіти кошти виділялися з союзного та республіканського бюджетів, надавали допомогу промислові підприємства та місцеві органи влади. Така позиція держави сприяла прискоренню відбудови навчальних закладів. Наданням приміщень для навчальних корпусів, лабораторій, бібліотеки частково вирішити проблему навчальних та житлових площ університету допомогла влада міста Дніпропетровська [10, арк.135].

В умовах масштабної відбудови країни гостро не вистачало робочих рук. Тому викладачі та студенти вищих навчальних закладів активно брали участь у відбудові інститутів та університетів. Наприклад, в ДП у 1944 р. після весняної сесії сформували студентські бригади штукатурів, малярів, теслярів, які за літо виконали робіт на 512 тис. карб. За 1944/45 навчальний рік студенти напрацювали декілька тисяч трудоднів та виконали план ремонту інституту [7, с.71].

Відновлювати зруйновані війною вищі навчальні заклади УРСР допомагали інші республіки, які менше постраждали від війни. Навчальні заклади Росії допомогли забезпечити устаткуванням та приладами лабораторії та експериментальні кабінети, а бібліотеки літературою. Московський університет передав Харківському університету 126 приладів для обладнання лабораторій і кабінетів фізико-математичних та хімічних факультетів, географічні та історичні карти, атласи, наочне приладдя та інше устаткування. Академія наук СРСР передала УРСР 29 найменувань журналів 1941–43 рр. видання [6, с.103].

Відновлення функціонування системи вищої освіти республіки після визволення від окупації відбувалося швидкими темпами. Так, на початку 1943/44 навчального року відновили свою діяльність 5 вищих навчальних закладів із загальною кількістю студентів 610 чоловік. У 1945 р. в Україні функціонувало 150 ВНЗ, у яких навчалося 97400 студентів [11].

Незважаючи на всі труднощі повоєнного періоду, гостру соціально-економічну кризу та обмежені джерела фінансування відновлення функціонування ВНЗ Української РСР почалося ще до завершення війни, а в 1945 р. вдалося відновити довоєнну мережу вищих навчальних закладів України.

Джерела та література

1. Круглянский М.Р. Высшая школа СССР в годы Великой Отечественной войны. – М., 1970.
2. Высшая школа в годы Великой отечественной войны: Монография / Под. ред. Ф.Б.Комала. – М., 1980.
3. Государственная металлургическая академия Украины: История становления вуза и развития его научно-педагогических школ (к 100-летию начала подготовки инженеров-металлургов. – Днепропетровск, 1999.
4. Історія Донецького державного технічного університету. – Донецьк, 2001.
5. Бондарчук В.Г. Восстановление Киевского университета // Вестник высшей школы. – 1947. – №8.
6. Журавский Ю.И. Зайцев Б.П. Мигаль Б.К. Харьковский университет в годы Великой Отечественной войны. – Харьков, 1989.
7. Восстановление Донецкого индустриального института // Вестник высшей школы. – 1945. – №5/6.
8. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДНО). – Ф. Р-2307. – Оп. 1. – Спр. 41.
9. Про державний бюджет Української Радянської Соціалістичної Республіки на 1944 р. Доповідь Народного Комісара фінансів УРСР тов. Сахновського Г.Л. // Радянська Україна. – 1944. – 11 березня.
10. ДАДНО. – Ф. Р-2307. – Оп. 1. – Спр. 490.
11. Підсумки першого року відбудовних робіт на Україні і наші чергові завдання. Доповідь Голови Раднаркому УРСР і секретаря ЦК КП(б)У тов. М.С. Хрущова на урочистому засіданні партійно-радянського активу м. Києва 13 жовтня 1945 р. // Радянська освіта. – 1945. – 19 жовтня.

Summary

In the article the author specifies, that during the war operations and occupation higher educational institutions of Ukraine suffered huge material and personnel losses. The restoration of higher education system started right after the liberation of the Ukrainian lands. Despite the difficult post-war social and economic conditions, the limited opportunities of financing, already in the end 1943 some high schools started working as early as 1943 and up to the end 1945 the pre-war system of higher education practically has been completely restored.

Н. В. Шевченко

ПОЛІТИКА НІМЕЦЬКО-РУМУНСЬКОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ ОСВІТИ НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Велика Вітчизняна війна завдала великих втрат культурно-освітньому розвитку України. Найбільшими були втрати в сфері освіти. Уже в перші дні війни частину вчителів було мобілізовано до лав Червоної армії, а у німецько-румунської влади був власний погляд на проблему освіти для окупованих народів. Питання дослідження культурно-освітньої сфери в діяльності німецько-румунської влади до цього часу не знайшло належного висвітлення в українській історіографії. Хоча окремі проблеми, пов'язані з німецько-румунським окупаційним режимом досліджуються досить активно [1, с.182-186]. Особливо цей процес посилюється на початку XXI ст., хоча публікації, що вийшли в цей період також мають свої хиби. Зокрема, існують стереотипні повторення, декларативність і описовість.